

TS. Trương Anh Thuận - ThS. Nguyễn Ngọc Đoàn

HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO VÀ QUẢN LÝ SỬ DỤNG VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN GIAI ĐOẠN 1802-1883

(Sách chuyên khảo)

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

TRUANGPHUONGBOOKS

TS. Trương Anh Thuận

- Tốt nghiệp Tiến sĩ tại Học viện Lịch sử văn hóa, Đại học Sư phạm Hoa Trung, Vũ Hán, Hồ Bắc, Trung Quốc.
- Nơi công tác: Khoa Lịch sử, Trường Đại học Sư phạm, Đại học Đà Nẵng.
- Các hướng nghiên cứu chính:
 - + Lịch sử Việt Nam cổ trung đại;
 - + Lịch sử Thiên Chúa giáo ở Việt Nam và Trung Quốc;
 - + Giao lưu văn hoá Đông - Tây tại khu vực Viễn Đông và Việt Nam;
 - + Lịch sử địa phương.

ThS. Nguyễn Ngọc Đoàn

- Tốt nghiệp Thạc sĩ tại Khoa Lịch sử, Trường Đại học Sư phạm, Đại học Đà Nẵng.
- Nơi công tác: Trường THPT Chuyên Lê Quý Đôn, TP. Đà Nẵng.
- Các hướng nghiên cứu chính:
 - + Lịch sử Việt Nam cổ trung đại;
 - + Lịch sử triều Nguyễn;
 - + Lịch sử địa phương.

**HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO VÀ QUẢN LÝ SỬ DỤNG
VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN
GIAI ĐOẠN 1802-1883**

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

26 Lý Thường Kiệt, Hoàn Kiếm, Hà Nội

Tel: 04.39719073 - Fax: 04.39719071

Email: nxbkhxh@gmail.com

**HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO VÀ QUẢN LÝ SỬ DỤNG
VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN
GIAI ĐOẠN 1802-1883**

Biên tập: **Nguyễn Duy Minh**

Sửa bản in: **Đàm Ly**

Bìa: **Nguyễn Minh Hiếu**

Trình bày: **Công ty CP đầu tư phát triển Trường Phương**

In 800 bản cuốn khổ 16x24cm tại Công ty CP in Sao Việt. Số đăng ký kế hoạch xuất bản: 884-2022/CXBIPH/10 - 59/KHXXH ngày 28 tháng 03 năm 2022 của NXB Khoa học xã hội. In xong và nộp lưu chiểu năm 2022.

TS. TRƯƠNG ANH THUẬN
ThS. NGUYỄN NGỌC ĐOÀN

HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO VÀ QUẢN LÝ
SỬ DỤNG VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN
GIAI ĐOẠN 1802-1883
(Sách chuyên khảo)

TRUONGPHUONGBOOKS

NHÀ XUẤT BẢN KHOA HỌC XÃ HỘI

MỤC LỤC

	<i>Trang</i>
DANH MỤC CÁC BẢNG.....	7
LỜI NÓI ĐẦU.....	9
DẪN NHẬP.....	13
Chương 1. TỔNG QUAN VỀ VŨ KHÍ THỜI QUÂN CHỦ VÀ CƠ SỞ CỦA HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO QUẢN LÝ SỬ DỤNG VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN (1802-1883)	
1.1. Đôi nét về vũ khí thời quân chủ trong lịch sử Việt Nam.....	17
1.2. Cơ sở của hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).....	26
Chương 2. TỔ CHỨC CHẾ TẠO VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN (1802-1883)	
2.1. Hệ thống tổ chức chế tạo vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).....	57
2.2. Hoạt động chế tạo vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).....	68
Chương 3. QUẢN LÝ CHẾ TẠO VÀ SỬ DỤNG VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN (1802-1883)	
3.1. Quản lý các vật liệu chế tạo vũ khí.....	107
3.2. Quản lý chế tạo vũ khí của triều Nguyễn (1802-1883).....	117
3.3. Quản lý việc cấp phát vũ khí, đạn dược, thuốc súng.....	127

3.4. Quy định về sử dụng vũ khí của triều Nguyễn	135
3.5. Công tác quản lý giữ gìn, bảo quản vũ khí.....	150
3.6. Chế độ thưởng phạt đối với hoạt động chế tạo và sử dụng vũ khí.....	160

Chương 4 MỘT SỐ NHẬN ĐỊNH VỀ HOẠT ĐỘNG CHẾ TẠO VÀ QUẢN LÝ SỬ DỤNG VŨ KHÍ DƯỚI TRIỀU NGUYỄN (1802-1883)

4.1. Đặc điểm hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).....	169
4.2. Đánh giá hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).....	174
KẾT LUẬN.....	189
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	192
PHỤ LỤC ẢNH.....	200

DANH MỤC CÁC BẢNG

Số hiệu bảng	Tên bảng	Trang
Bảng 2.1:	Thống kê số lượng bạch khí triều đình Nguyễn cấp phát cho một số địa phương trên cả nước năm 1828	77
Bảng 2.2:	Tổng hợp số cỡ súng bằng đồng, gang, sắt của triều Nguyễn (1802-1883)	89
Bảng 2.3:	Định lệ diêm tiêu và lưu huỳnh chế tạo các loại pháo năm 1815 của hoàng đế Gia Long	95
Bảng 3.1:	Các mỏ nguyên liệu phục vụ chế tạo vũ khí ở một số địa phương dưới triều Nguyễn (1802-1883)	107
Bảng 3.2:	Định lệ sử dụng thuốc nổ theo kích cỡ nòng súng dưới thời vua Minh Mệnh	143
Bảng 3.3:	Định lệ sử dụng thuốc nổ theo kích cỡ nòng đối với súng Xung tiêu dưới thời vua Minh Mệnh	144

LỜI NÓI ĐẦU

Triều Nguyễn là vương triều cuối cùng của chế độ quân chủ Việt Nam gắn liền với nhiều biến cố quan trọng của lịch sử dân tộc. Trong 143 năm tồn tại (1802-1945), vương triều Nguyễn cũng đã có nhiều đóng góp quan trọng đối với sự phát triển của đất nước, đặc biệt là giai đoạn trị vì của Gia Long, Minh Mệnh, Thiệu Trị và Tự Đức từ năm 1802 đến năm 1883. Trên thực tế, Gia Long lên ngôi đã ra sức củng cố chính quyền về mọi mặt và hoàn thành việc thống nhất đất nước sau hơn hai thế kỉ bị chia cắt, phân liệt. Minh Mệnh với công cuộc cải cách của mình đã đưa triều Nguyễn bước sang một giai đoạn mới, đặc biệt là đã khẳng định chủ quyền quốc gia đối với hai quần đảo Hoàng Sa và Trường Sa. Tự Đức cũng có nhiều chính sách quan trọng trong việc phát triển văn hóa của đất nước. Giai đoạn lịch sử này cũng ghi nhận những thách thức to lớn đặt ra đối với vương triều Nguyễn. Trong đó, việc đối diện với nguy cơ bị xâm lược bởi thực dân phương Tây là thách thức lớn nhất. Đứng trước mối đe dọa đó, các hoàng đế triều Nguyễn đều có ý thức bảo vệ chủ quyền quốc gia và nỗ lực tìm kiếm đường hướng giải quyết với mong muốn ngăn chặn, đẩy lùi nguy cơ xâm lược từ thực dân phương Tây cũng như giữ vững trật tự xã hội. Nhưng cuối cùng những nỗ lực trên chưa đạt được hiệu quả như kì vọng. Điều đó đã khiến cho Việt Nam bị rơi vào tay thực dân Pháp vào cuối thế kỉ XIX.

Vì cai trị đất nước trong một giai đoạn đầy biến động phức tạp như vậy, đặc biệt là việc để Việt Nam rơi vào tay thực dân Pháp vào

cuối thế kỉ XIX có liên quan mật thiết đến triều Nguyễn nên trong một thời gian dài, vương triều này đã trở thành một trong những đề tài thu hút sự quan tâm đặc biệt của giới sử học và việc có nhiều ý kiến khác nhau, thậm chí trái chiều nhau khi đánh giá về triều Nguyễn cũng là điều hoàn toàn dễ hiểu. Năm 2008, hội thảo về triều Nguyễn do Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam phối hợp với Ủy ban nhân dân tỉnh Thanh Hóa tổ chức đã giải quyết được nhiều vấn đề. Trong hội thảo này, giới sử học về cơ bản cũng đã tìm được tiếng nói chung trong việc đánh giá triều Nguyễn theo hướng khách quan, khoa học và công bằng hơn. Đương nhiên, triều Nguyễn vẫn còn không ít góc khuất cần được làm sáng tỏ. Các nhà khoa học vẫn đang miệt mài giải mã những bí ẩn để trả lại đúng vai trò, vị trí của vương triều này trong lịch sử dân tộc. Trong đó, hoạt động chế tạo và quản lí sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn trong giai đoạn 18 tư cách là một khí cụ dùng trong chiến đấu - đã trải qua một quá trình phát triển lâu dài từ đơn sơ đến hiện đại. Có thể nói, vũ khí xuất hiện cùng với sự phát triển của loài người. Khi xã hội phân chia giai cấp, các cuộc chiến tranh diễn ra ngày càng nhiều thì việc chế tạo, quản lí, sử dụng vũ khí càng được con người chú ý nhiều hơn.

Ở Việt Nam, từ thế kỉ X, sau khi giành được nền độc lập tự chủ, do yêu cầu của công cuộc bảo vệ đất nước, chống ách xâm lược của các thế lực ngoại bang, đặc biệt là phong kiến phương Bắc - Nhà nước quân chủ mạnh hơn Việt Nam về mọi mặt, nên các vương triều Việt Nam từ rất sớm đã có ý thức xây dựng tiềm lực quốc phòng, an ninh vững chắc, đặc biệt là hoạt động tổ chức chế tạo và quản lí sử dụng vũ khí. Dưới chế độ quân chủ với đặc tính khép kín, bảo thủ của nó, vũ khí cũng chính là thước đo cho sự phát triển và năng lực bảo vệ chủ quyền, an ninh quốc gia của một dân tộc. Đặc biệt, ở giai đoạn triều Nguyễn, từ thời Gia Long đến Tự Đức, trước những mối đe dọa đến từ thực dân phương Tây, trong bối cảnh chủ nghĩa tư bản đẩy mạnh xâm lược thuộc địa và các thế lực chống đối trong nước liên tục nổi lên do sự mâu thuẫn trong xã hội càng

ngày càng gay gắt, nhằm bảo vệ chủ quyền, an ninh quốc gia và trật tự xã hội cũng như bảo vệ vương triều, các vị vua triều Nguyễn luôn tìm cách quản lý chặt chẽ việc chế tạo, sử dụng vũ khí và xem đây là một trong những nhân tố quan trọng, được ưu tiên hàng đầu đối với công cuộc xây dựng và phát triển triều đại mình. Vì vậy, tìm hiểu hoạt động tổ chức và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn trong giai đoạn 1802-1883 có ý nghĩa quan trọng. Nó giúp giới nghiên cứu có cái nhìn toàn diện hơn về tình hình chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn. Mặt khác, những nỗ lực, cố gắng của triều Nguyễn trong việc chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí để bảo vệ chủ quyền an ninh quốc gia và trật tự xã hội sẽ góp phần giúp học giới có cái nhìn khách quan, toàn diện hơn trong việc đánh giá vương triều Nguyễn. Ngoài ra, việc nghiên cứu này cũng sẽ góp phần hệ thống hóa nguồn tư liệu về vấn đề vũ khí dưới triều Nguyễn, cung cấp một tài liệu khoa học chuyên sâu, phục vụ cho việc khảo cứu, giảng dạy lịch sử triều Nguyễn ở các viện, trường đại học, cao đẳng đào tạo các chuyên ngành khoa học xã hội - nhân văn.

Để thực hiện nghiên cứu này, nhóm tác giả sử dụng hai phương pháp nghiên cứu chủ đạo của khoa học lịch sử là phương pháp lịch sử và phương pháp lô gích. Bên cạnh đó, nhóm tác giả còn sử dụng các phương pháp nghiên cứu khác như phân tích, tổng hợp, đối chiếu, so sánh, thống kê... nhằm rút ra những thông tin cần thiết phục vụ nghiên cứu các nội dung trong chuyên khảo.

Về cấu trúc, ngoài lời nói đầu, dẫn nhập, kết luận, tài liệu tham khảo và phụ lục, nội dung chính của cuốn sách được giải quyết trong 4 chương:

Chương 1: Tổng quan về vũ khí thời quân chủ và cơ sở của hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều thời Nguyễn (1802-1883);

Chương 2: Tổ chức hoạt động chế tạo vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883);

Chương 3: Quản lý hoạt động chế tạo và sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883);

Chương 4: Một số nhận định về hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (1802-1883).

Nhân dịp xuất bản cuốn sách này, nhóm tác giả xin bày tỏ lòng biết ơn chân thành và sâu sắc đến PGS. TS. Nguyễn Văn Đăng (Đại học Khoa học, Đại học Huế), PGS. TS. Trương Công Huỳnh Kỳ (Đại học Sư phạm, Đại học Huế), PGS. TS. Ngô Văn Hà (Trường Đại học Kinh tế, Đại học Đà Nẵng), PGS. TS. Lưu Trang, TS. Nguyễn Duy Phương và các đồng nghiệp khác tại Khoa Lịch sử, Trường Đại học Sư phạm, Đại học Đà Nẵng đã hỗ trợ và có nhiều ý kiến đóng góp, phản biện xác đáng, khoa học để nhóm tác giả điều chỉnh, sửa chữa và hoàn thành cuốn sách.

Trong lần xuất bản đầu tiên này, cuốn sách sẽ khó tránh khỏi những hạn chế, thiếu sót. Chính vì vậy, nhóm tác giả bày tỏ sự cầu thị trong việc tiếp nhận ý kiến đóng góp của các nhà nghiên cứu và độc giả để chỉnh sửa, bổ khuyết và hoàn thiện cuốn sách khi có dịp tái bản.

Đà Nẵng, ngày 30 tháng 07 năm 2021

Tác giả

TS. Trương Anh Thuận - ThS. Nguyễn Ngọc Đoàn

DẪN NHẬP

Trong những năm gần đây, việc đánh giá triều Nguyễn đã được thực hiện khách quan và toàn diện hơn, từ những nghiên cứu chung về tình hình chính trị, kinh tế, văn hóa, xã hội, ngoại giao cho đến các vấn đề cụ thể. Trong đó, lĩnh vực quân sự cũng đã được nhiều tác giả quan tâm.

Năm 1958, GS. Trần Văn Giàu trong tác phẩm *Sự khủng hoảng của chế độ phong kiến nhà Nguyễn trước năm 1858* đã ít nhiều đề cập đến việc vận hành và sử dụng các loại vũ khí của triều đại quân chủ cuối cùng trong lịch sử Việt Nam. Nhưng trong công trình này, tác giả chỉ dừng lại ở mức độ phản ánh sự lạc hậu trong trang bị vũ khí của triều Nguyễn: “Sự trang bị rất là lạc hậu: Mỗi đội 50 người thì 4 người cầm vũ khí thô sơ như gươm giáo, chỉ có 5 súng chằm ngòi; mỗi năm tập bắn một lần, mỗi lần bắn sáu phát, chưa kể rằng khoa chăm sóc súng đạn rất kém; súng gi, đạn âm là thường...”.¹

Năm 1961, tác giả Chu Thiên đã công bố một bài viết trên Tạp chí Nghiên cứu Lịch sử với nhan đề “Vài nét về công thương nghiệp triều Nguyễn”, nghiên cứu một cách tổng thể về hoạt động tổ chức, quản lý công thương nghiệp của triều Nguyễn, đặc biệt là hoạt động của hệ thống quan xưởng. Tuy nhiên, trong công trình khảo cứu này, vấn đề chế tạo vũ khí chỉ mới được đề cập khá sơ lược với tư cách là một hoạt động của thủ công nghiệp nhà nước.

1. Trần Văn Giàu, *Sự khủng hoảng chế độ phong kiến nhà Nguyễn trước 1858*, Nxb. Văn hóa, Hà Nội, 1958, tr. 58.

Năm 1998, trong cuốn *Kinh tế thủ công nghiệp và phát triển công nghệ dưới triều Nguyễn*, hai tác giả Bùi Thị Tân và Vũ Huy Phúc đã trình bày, phân tích tình hình thủ công nghiệp và sự phát triển các kĩ nghệ dưới triều Nguyễn. Các tác giả đã đề cập tổng quát tình hình chế tạo vũ khí của Vũ khố triều Nguyễn và đi đến nhận xét: “Trình độ kỹ thuật của nước ta thời bấy giờ còn thấp so với tiến bộ của khoa học quân sự thế giới nên súng, đạn xường đúc sản xuất ra nhiều nhưng hiệu quả sử dụng không lớn”.¹

Đến năm 2001, luận án tiến sĩ *Quan xưởng ở kinh đô Huế từ năm 1802 đến 1884* của Nguyễn Văn Đăng được công bố cũng đã đề cập đến quá trình ra đời, cơ cấu tổ chức, sự thay đổi tên gọi, tình hình hoạt động chế tạo vũ khí và các đồ vật khác của Vũ khố triều Nguyễn. Theo Nguyễn Văn Đăng, Vũ khố được nhà vua giao cho việc chế tạo vũ khí. Đó là chức trách chế tạo trọng yếu của nha môn này ngoài việc quản lý các kho nguyên vật liệu. Đồng thời, tác giả cũng chỉ ra quy mô chế tạo, lực lượng lao động, quy trình, kỹ thuật chế tạo vũ khí đương thời: “Các xưởng đúc đồ binh khí, thuốc súng đều là những xưởng lớn về quy mô tổ chức và mang tính chuyên môn hóa của nhiều loại thợ khác nhau. Lực lượng lao động tham gia ngoài thợ các loại, có một số lượng khá lớn binh lính và thỉnh thoảng có thuê mượn thêm thợ. Kỹ thuật chế tạo vẫn còn là thủ công nhưng đã biết phỏng theo kỹ thuật làm súng của phương Tây”.²

Năm 2008, hội thảo khoa học *Chúa Nguyễn và vương triều Nguyễn trong lịch sử Việt Nam từ thế kỉ XVI đến thế kỉ XIX* do Ủy ban nhân dân tỉnh Thanh Hóa phối hợp với Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam tổ chức được xem là hội thảo lớn nhất về triều Nguyễn từ trước cho đến thời điểm đó. Hội thảo đã nhận được khá nhiều tham luận từ giới chuyên gia và các nhà khoa học có uy tín trong giới nghiên cứu

1. Bùi Thị Tân, Vũ Huy Phúc, *Kinh tế thủ công nghiệp và phát triển công nghệ dưới triều Nguyễn*, Nxb. Thuận Hóa, Huế, 1998, tr. 55.

2. Nguyễn Văn Đăng, *Quan xưởng ở Kinh đô Huế từ năm 1802 đến 1884*, Luận án Tiến sĩ Lịch sử, Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Hà Nội, 2001, tr. 113.

sử học nhưng đáng tiếc, chưa có một tham luận nào nghiên cứu một cách chuyên sâu vấn đề tổ chức chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn.

Năm 2015, trong luận văn thạc sĩ *Nguồn sử liệu về Vũ khố triều Nguyễn (giai đoạn 1802-1884)*, tác giả Nguyễn Đình Sáng đã làm rõ một số vấn đề liên quan đến cơ quan Vũ khố của triều Nguyễn như sự thay đổi tên gọi, chức năng, nhiệm vụ, cơ cấu tổ chức, nhân sự, hoạt động chế tạo và cấp phát vũ khí... trên cơ sở sưu tập và hệ thống hóa nguồn sử liệu trong *Đại Nam thực lục, Châu bản triều Nguyễn, Minh Mệnh chính yếu, Khâm định Đại Nam hội điển sự lệ, Ngự chế văn, Đại Nam nhất thống chí...*

Như vậy, từ việc xem xét nội dung một số công trình nghiên cứu trên đây, chúng tôi nhận thấy ba vấn đề sau:

Thứ nhất, hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn đã ít nhiều được đề cập đến trong các công trình nêu trên. Tuy nhiên, nó được trình bày một cách khái lược hoặc nghiên cứu mang tính chất “cục bộ” khi chỉ tập trung vào lĩnh vực chế tạo vũ khí với tư cách là một hoạt động thủ công của nhà nước hoặc cơ cấu tổ chức của cơ quan chế tạo vũ khí...;

Thứ hai, phạm vi nghiên cứu của một số công trình được đề cập ở trên là tương đối hẹp cả về không gian và thời gian;

Thứ ba, các công trình trên về căn bản chưa vạch ra và phân tích đặc điểm, vai trò cũng như đánh giá điểm tích cực và hạn chế của việc tổ chức chế tạo, quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn và tác động của nó đối với việc bảo vệ chủ quyền và an ninh quốc gia.

Xuất phát từ những nhận định và phân tích trên, chúng tôi đã quyết định lựa chọn và đi sâu tìm hiểu vấn đề *Hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí dưới triều Nguyễn (giai đoạn 1802-1883)* với mong muốn dựa trên hệ thống tư liệu chân xác để phác họa bức tranh toàn cảnh về hoạt động chế tạo và quản lý sử dụng vũ khí của

triều đại quân chủ cuối cùng trong lịch sử Việt Nam. Trên cơ sở đó, chúng tôi tiến hành phân tích đặc điểm cũng như đánh giá ưu điểm và hạn chế của hoạt động này, góp phần cung cấp thêm cho độc giả nói chung và các nhà nghiên cứu nói riêng một thành quả học thuật có giá trị, nhằm giúp mọi người có được góc nhìn toàn diện và khách quan hơn trong quá trình đánh giá vai trò của triều Nguyễn trong lịch sử dân tộc.